

Nacka tingsrätt
Mark- och miljödomstolen
Box 69
131 07 Nacka

NACKA TINGSRÄTT Avdelning 3
INKOM: 2020-08-17
MÅLNR: M 1785-20
AKTBIL: 65

mmd.nacka.avdelning3@dom.se

Yttrande

Datum 2020-08-17

Klassificering 1.1.4.

Dnr RAÄ-2020-1390

Ert datum 2020-06-25

Er dnr M 1785-20

Avdelning Kulturmiljöavdelningen

Enhet Enheten för
kulturmiljöintegrering

Tillstånd till utrivning av del av vattenanläggning m.m. i Järleån vid Järle kvarn, Nora kommun

Mark- och miljödomstolen vid Nacka tingsrätt har förelagt Riksantikvarieämbetet att lämna in ett skriftligt yttrande över det som står i handlingarna för rubricerad ansökan om utrivning. Handlingarna består av ansökan och bilagorna A-G. Riksantikvarieämbetet har granskat handlingarna. Detta har följts upp med ett besök till riksintresseområdet *Bondebyn - Järle - Yxe* med kvarnområdet vid Järle den 14 juli för att på plats bedöma planerade ingrepp i kulturmiljön.

Sammanfattning

Riksantikvarieämbetet bedömer att åtgärderna som redovisas i ansökan medför påtaglig skada på riksintresset vid Järle. I yttrandet ges förslag till ytterligare åtaganden och villkor.

Riksantikvarieämbetet bedömer att ansökan enligt miljöbalken som den nu föreligger inte kan ligga till grund för beslut om arbetsföretagets tillåtlighet enligt kulturmiljölagen. Därför bör miljöbalksprövningen bli vilande tills dess att prövningen och eventuella villkor enligt kulturmiljölagen klargjorts så att en samordning av tillstånden kan uppnås.

Möjligheten att skapa en tillräckligt väl fungerande fiskväg för öring i befintligt biflöde utan att dammrösklar i huvudfåran behöver rivas bör utredas.

Riksantikvarieämbetet

Storgatan 41
Box 5405
114 84 Stockholm

Tel 08-5191 8000

E-post registrator@raa.se

Hemsida www.raa.se

Org.nr 202100-1090

Bankgiro 5052-3620

Synpunkter

Ansökan med bilaga A-B

Ansökan sammanfattar underliggande bilagor A-F. Riksantikvarieämbetet har inga synpunkter på denna handling utöver vad som framförs nedan vad gäller åtaganden och villkor och ger inga synpunkter på samrådssammanställningen (Bilaga A) och fastighetsregisterutdrag (Bilaga G).

Den Tekniska beskrivningen (Bilaga B) innehåller tydliga illustrationer. Av den tekniska beskrivningen framgår att betydande masshantering kommer att krävas för genomförande och att tunga arbetsmaskiner kommer framföras över fornlämningar. Sortering, lagring och återvinning av massor ska enligt bilaga ske i arbetsområdet, vilket dock inte närmare avgränsas i ansökan eller i villkor. Masshanteringen - och dess förhållande till fornlämningar – behöver utvecklas och klargöras. Tillfälliga tillfartsvägar kan komma att byggas över fornlämningar.

Tillåtlighet enligt kulturmiljölagen

Miljöbalken (MB) och kulturmiljölagen (KML) gäller parallellt. Vid ansökan om tillstånd enligt MB som kan komma att beröra fornlämningar behöver utredningar inför ansökan enligt MB samordnas med tillstånd enligt KML.

Riksantikvarieämbetet bedömer att Naturvårdsverket i detta ärende behöver ansöka om tillstånd, enligt 2 kap. 12 § KML, till ingrepp i fornlämning. Det ger länsstyrelsen möjlighet att enligt 2 kap. 13 § ställa krav på en *arkeologisk förundersökning* och vilka krav på *arkeologisk undersökning* som ska ställas som villkor i det fall tillstånd till att skada fornlämningar ges. Riksantikvarieämbetet bedömer och erinrar sökanden om att underlaget i detta mål inte är tillräckligt för en kommande prövning enligt KML.

Riksantikvarieämbetet föreslår att miljöbalksprövningen blir vilande tills dess att prövningen och eventuella villkor enligt KML klargjorts så att en samordning av tillstånden kan uppnås.

Riksintresset Järle

För varje kulturmiljö utpekad som av riksintresse för kulturmiljövården finns en av Riksantikvarieämbetet beslutad, riksintressebeskrivning. Den innehåller korta texter under rubrikerna motiv och uttryck för riksintresset, dvs. den kulturhistoria som legat till grund för utpekandet samt de objekt, strukturer, egenskaper och samband som gör den riksintressanta historien läsbar i landskapet. I motiveringen anges även den landskaps- och miljötyp som är kännetecknande för miljön. Riksantikvarieämbetet har utarbetat en ordlista med landskaps- och miljötyper. Ordlistan beskriver hur kulturhistoriska utvecklingsförlopp eller epoker präglade olika miljöer och ska fungera som en nyckel för att förstå de landskaps- och miljötyper som omnämns i riksintressebeskrivningen. I miljötypen bruksmiljö ingår reglerade vattenflöden. Riksintressebeskrivningarna samt ordlistan finns att tillgå via

Riksantikvarieämbetets webb-plats. Järle ingår ett område som pekats ut som riksintresse för kulturmiljövården:

Bondebyn - Järle - Yxe [T 35] (delen i Nora sn) Motivering: Odlingslandskap med kulturhistoriskt värdefull bergslags- och bruksbebyggelse. (Bymiljö, Bruksmiljö). Uttryck för riksintresset: Bondebyn med f.d. gästgiveribyggnad från 1800-talet. Övre och Nedre Järle med många byggnader av högt kulturhistoriskt egenvärde och lämningar efter Järle nedre bruk från 1600-talet. Odlingsmarker längs Järleåns slingrande fåra.

I Naturvårdsverkets allmänna råd om påtaglig skada (NFS 2005:17) uppges att "Påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön kan uppstå om en åtgärd kan mer än obetydligt skada något eller några av de natur-, kultur- eller friluftsvården som utgör grunden för riksintresset." Vidare sägs att "En negativ inverkan som är irreversibel med avseende på något värde som utgör grunden för riksintresset bör som regel anses utgöra påtaglig skada på natur- eller kulturmiljön." Av det allmänna rådet framgår att "Vid bedömningen bör också tas hänsyn till att ett ingrepp som endast berör en liten del av ett riksintresseområde kan ha en sådan grad av negativ inverkan på områdets värden att påtaglig skada uppstår."

Riksantikvarieämbetet konstaterar att den planerade verksamheten innebär omfattande fysiska ingrepp och förändringar i den befintliga kulturmiljön vid Järle. Ingreppen berör för riksintresset centrala strukturer, såsom dammen med sin vattenspegel och fördämningen med det forsande vattnet. Dessa delar av bruksmiljön ger en bild av hur människan nyttjat vattnet till energiutvinning. Förändringen av vattenregleringen medför att kulturmiljön inte längre kan illustrera denna funktion på ett trovärdigt sätt. Därmed uppstår påtaglig skada på riksintresset.

Vid besöket den 14 juli uppmärksammades att den gamla vägsträckningen från Bondbyn till Yxe sammanbinder områdets äldre funktioner med bl.a. ett magasin (järnhus) i sten intill herrgården. Bron vid Järle nedre utgör en väsentlig del av denna väg och är av betydelse för riksintresset. Vägen lyfts dock inte fram i riksintressebeskrivningen. Då bron och dammen till stor del är sammanbyggda bedömer Riksantikvarieämbetet att denna konstruktion är mycket känslig för de förändringar som ansökans föreslagna åtgärd beskriver. Eventuellt kan denna väg bedömas som fornlämning.

MKB:en (Bilaga C)

Den kulturhistoria som är knuten till kulturmiljön vid Järle är i ansökan kort och sammanfattande formulerad. Det finns en äldre mer detaljerad konsultrapport från 2014 i ärendet som beskriver miljön vid kvarnen och dammen mer ingående som dock inte ingår ansökan.

Grunderna av hammarsmedjan och sågverket utgör idag fornlämningar och är tydligt läsbara för besökanden från bron. Den stora lerklinade byggnaden "Svalbo" som ligger strax intill har innehållit bostäder för brukets smeder.

Riksantikvarieämbetet bedömer i likhet med MKB:en att det förkastade förslaget med inlöp skulle utgöra en stor tillkommande dominerande anläggningsdel som skulle vara negativ för kulturmiljön då vattendraget är småskaligt. Även förslaget med ett helt nytt omlöp på nordsidan skulle kräva en omfattande konstruktion och därtill skada fornlämningar.

I MKB:en nämns en tidigare utredning (Norconsult 2010) som föreslog en fiskväg i fåran som passerar under brovalvet. Ansökans bedömning enligt MKB:en är nu att den inte skulle nå upptill en sådan god ekologisk funktion att den skulle kunna godtas inom Natura 2000-området enligt 7 kap. 28-29 b §§. Riksantikvarieämbetet bedömer att möjligheten att skapa en tillräckligt väl fungerande fiskväg för öring i befintligt biflöde utan att dammtrösklar i huvudfåran behöver rivas bör utredas.

Här kan tilläggas att av övergångsbestämmelserna till miljöbalkens regler om Natura 2000-områden framgår att det för verksamheter som påbörjats före den 1 juli 2001 krävs inte tillstånd enligt 7 kap. 28 a § MB, s.k. Natura 2000-tillstånd. Detta innebar att vid denna tidpunkt ansågs som huvudregel att befintlig verksamhet var förenlig med de EU-rättsliga kraven på skyddet av Natura 2000-områden, se prop. 2017/18:243 s. 92.

Bevarandeplan för Natura 2000-området SE0240063 Järleån (Bilaga E).

Inga synpunkter.

Naturresevatet (Bilaga F)

Av beslutet om Järle naturresevat framgår att resevatet även syftar till att ge skydd för kulturmiljöer. I skötselplanen som antogs samtidigt med resevatsbeslutet föreslås att kvarnbyggnaden köps in och att byggnaden skulle kunna användas som kvarnmuseum och besökscentral för resevatet.

Riksantikvarieämbetet bedömer i enlighet med ansökan att dispens från naturreservatsföreskrifterna krävs.

Villkor och åtaganden

Enligt ansökan med bilagor gör sökanden åtaganden som ska minska skadorna på kulturmiljön och underlätta för besökanden, bl.a. skydda kvarnbyggnaden mot inträngande vatten och informationstavlor om platsens historia. En underhållsplan för kvarnbyggnaden ska också upprättas.

Brofästen, fundament och trösklar är sammanbyggda med kallmurad sprängsten på 1750-talet. Fundamenten till bron/dammen har oklar grundläggning. Dessa kan i vissa fall vara av trä som när vattennivån sänks bryts ned, vilket kan äventyra den kallmurade konstruktionen. Inför ärendets prövning behövs ett utlåtande av antikvarisk teknisk expertis om förutsättningarna och risken med projektets genomförande vad gäller fundamenten och borttagandet av trösklar som är sammanbyggda med bron.

Enligt ansökan kommer bro och trösklar tas bort med hjälp av en grävmaskin stående i ån. Vid arbetet finns risk för att de kallmurade brofundamenten raseras. Arbetet behöver utföras i samverkan med sådan kompetens att skador undviks och rätt åtgärder kan sättas in för säkra konstruktionen efter förutsättningarna som framkommer vid arbetet och torrläggningen av fundamenten samt att dessa ges för kulturmiljön lämplig utformning. Om det visar sig att fundamenten raseras när åtgärden genomförs, bör villkor gälla att de ska återuppföras med kallmuringsteknik.

Intagskanalen till kvarnbyggnaden ska enligt ansökan rivas ut. Intagskanalen bör så långt möjligt bibehållas för att på så sätt göra det begripligt för besökanden att det funnits ett inlopp från ån till kvarnbyggnaden, dvs. att den drivits med vattenkraft.

Det finns en osäkerhet vad gäller vattenföringen i åfåran under stenalvsbron efter genomförda åtgärder. Om tillstånd ges, bör villkor omfatta möjligheten och skyldigheten att omforma inloppet till åfåran om det visar sig att den är torr hela eller stora delar av året. Kontrollprogrammet för de första årens verksamhet skulle kunna innehåll krav på redovisning av hur stor del av året det finns vattenföring i åfåran under valvet.

I det fall tillstånd ges bör ett villkor vara att hålla dämningen på nivå som anges i handlingarna dvs. normalvattenyta på nivå cirka +49. Det skulle säkra att en begränsad vattenspegel blir kvar.

Träbron över ån ska rivas och återbyggas i trä för bärighet för cyklande och gående och järnräckena ska återanvändas. Det är oklart om brons utförande i övrigt. Enligt villkor eller sökandens åtagande i ärendet bör bron byggas med samma eller nästan samma bredd som den nuvarande och av antikvariska skäl förses med brodäck av grova plankor.

Miljö kvalitetsnormer

I MKB:en på sidan 44 redovisas senaste klassificeringen av miljöstatusen för vattenförekomsten vid Järle. Enligt VISS är miljö kvalitetsnormerna framtagna utifrån kunskap som fanns åren 2010-16. Därefter har elkraftproduktionen upphört och förhållandena kan så väl ha förbättrats som försämrats sedan dess, inte minst den hydrologiska regimen.

Vattenmyndigheten har möjligheten att besluta om *kraftigt modifierat vatten* (KMV) i händelse att åtgärderna som krävs för att uppnå *god ekologisk status* innebär påverkan på *miljön i stort* enligt 4 kap. 3 § vattenförvaltningsförordningen. I sådana fall gäller *god ekologisk potential* och endast alla rimliga åtgärder ska vidtas.

Prövande myndighet kan begära in utlåtande från vattenmyndigheten om normsättningen för vattenförekomsten är korrekt i förhållande till aktuell kunskap om ekologisk status i vattenförekomsten och krav på åtgärder med konsekvenser för miljön i stort. Enligt regeringens proposition Vattenmiljö och vattenkraft (2017/18:243) ska alla möjligheter till lägre ställda krav och undantag utnyttjas som EU:s vattendirektiv medger.

Några förtydliganden

Brofundamenten i kallmurad sten har enligt äldre handlingar förmodligen tillkommit på 1750-talet, medan brobanken i kallmurad sten söderut med stenvalv tillkommit efter svåra översvämningar våren 1804 pga. dämning nedströms, se bilaga 1 och 2. Året efter återuppsbyggdes tullkvarnen.

Kvarnen försågs med turbin redan före år 1855, vilket talar för att hävdvunnen rätt enligt motsvarande paragrafer i miljöbalken även gäller för elkraftproduktionen i

kvarnen i enlighet med propositionen. Jämför med 2.1 i ansökan om att tillstånd saknas, se bilaga 2.

Detta beslut har fattats av t.f. avdelningschefen Rikard Sohlenius efter föredragning av utredaren Håkan Slotte. Signeringen har skett digitalt.

Rikard Sohlenius

Håkan Slotte

Bilaga 1: Utdrag af protocollet, hållit wid laga winter tinget med Nora bergslag, i Nora stad, den 20 martii 1760.

Bilaga 2: År 1855 den 5 november sammanträde undertecknad skattningsmän wid Jerle bruks tullqvarn...

Kopia till: Kulturdepartementet